

At the edges of vision van Renée van de Vall

Kees Vuyk

PLEIDOOI VOOR EEN TASTEND ZIEN

In de *Introduction* van haar boek is Renée van de Vall heel expliciet over wat zij ermee beoogt. Niet dat ze dat wist toen ze eraan begon. Het daagde, schrijft zij, pas tijdens het schrijven. Dit gebeurde in de jaren dat Nederland een opmerkelijke omslag beleefde. Na de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh verhardt het publieke debat in rap tempo. Inzet zijn de moslims of de islam. Genuanceerd denken daarover lijkt niet langer mogelijk. De media spelen in die verharding een hoofdrol. 'In this heated atmosphere', schrijft Van de Vall:

I realized what the book I had been working on so long was really about. It tried to formulate a plea for a slow and tentative reflection precisely in times of uncertainty and fear and more in particular to figure out the possible contribution of visual art to this hesitant and 'groping' form of thinking (p.5).

Het boek is een pleidooi voor een 'tastend zien', een langzame, interactieve vorm van kijken die met name sommige kunstwerken bij ons uitlokken en die volgens Van de Vall een tegenwicht kan vormen tegen de snelle beeldconsumptie die de media ons opdringen. Doordat dit tastende zien het heersende patroon doorbreekt, kan het een meer algemene kritische werking krijgen. Als in onze beeldcultuur het zien een voorbeeld is voor het denken dan zal een andere manier van zien ook andere vormen van denken oproepen. Een meer aarzelend, reflexief denken dient zich dan aan als alternatief voor het instant oordeel en het grote gelijk van wie geen onzekerheid verdraagt.

De auteur voert twee soorten argumenten aan om haar pleidooi kracht van overtuiging te geven. De eerste is dat zij aan de hand van verschillende voorbeelden aantoont dat het in onze cultuur van visuele overdaad nog altijd mogelijk is dat een beeldend kunstwerk ons raakt op een manier die afwijkt van de ervaringen die de media ons leveren. Echte kunstwerken treffen ons omdat zij iets nieuws laten zien, niet per se doordat zij ons confronteren met iets dat nooit eerder gezien is, maar doordat zij in staat zijn iets gekends nieuw te laten verschijnen. Goede beeldende kunst heeft de gave om de beschouwer het bestaande met andere ogen te laten zien.

Het tweede type argument is minder opvallend. Het wordt slechts een enkele keer expliciet naar voren gebracht, maar het zit door het hele boek heen geweven. Het draait erom dat voor

het verstaan van deze kritische kracht van de kunst in de visuele cultuur de filosofische esthetica onontbeerlijk is. De dominantie van het beeld heeft in onze samenleving een eigen discipline doen opbloeien – bekend onder verschillende namen: ‘visuele cultuur’, ‘media studies’ of *cultural studies* – die zich erop toelegt de beeldenstroom cultureel en maatschappelijk te verklaren, maar met deze verklaring is voor sommige beelden, met name de kunstwerken, de kous niet af, zij bieden iets dat zich niet laat verklaren omdat het nieuw is. Om dat nieuwe te herkennen is de oude benadering van de filosofische esthetica, voor Van de Vall vooral in haar fenomenologische gedaante, nog altijd vruchtbaar. Visual studies voegen het kunstwerk in algemene patronen als exempel of illustratie van grotere culturele bewegingen. Esthetica brengt de kritische potentie van een kunstwerk aan het licht doordat ze analyseert hoe het kunstwerk alternatieve percepties uitlokt, die de werkelijkheid nieuw doen verschijnen en zodoende het bestaande ter discussie stellen.

Het boek begint met een uitgebreide bespreking van Merleau-Ponty’s kritiek op het lineair perspectief en het Cartesiaanse subject dat daar zo nauw mee is verbonden. Dat leidt tot de conclusie dat, anders dan sommige theoretici het voorstellen, dit perspectief geen onhistorisch gegeven is. Waarnemen in perspectief, de werkelijkheid op afstand zetten, objectiveren, het is een aangeleerde vorm van waarnemen. Dat schept ruimte voor andere manieren om de waarneming te structureren zoals het door Van de Vall bepleite tastend zien.

In de vier volgende hoofdstukken worden de contouren van deze nieuwe wijze van zien in ruimte en in tijd stap voor stap blootgelegd.

De opbouw van deze hoofdstukken is in grote lijnen gelijk. Het draait steeds om de confrontatie van een kunstwerk met een theoretische stelling ten aanzien van de beeldende kunst of de visuele cultuur in het algemeen. Soms vormt het kunstwerk het uitgangspunt, zoals een laat zelfportret van Rembrandt in hoofdstuk twee en in hoofdstuk drie de installatie *Corps étranger* van Mona Hatoum. De ervaring van dit kunstwerk wordt dan gebruikt om enkele theoretische posities ten aanzien van beeldende kunst van kanttekeningen te voorzien, in de genoemde hoofdstukken richt Van de Vall zich met name op de filosofie van Levinas en de benadering van de visuele cultuur vanuit *cultural studies*.

In de andere hoofdstukken ligt het primaat bij de theorie. De auteur haalt een stelling aan waarmee ze zich verwant voelt, maar waarbij zij ook vraagtekens zet. In hoofdstuk vier is dat Martin Jays kritiek op dominante neiging van de hedendaagse kunst om onder te duiken in het spektakel dat de hedendaagse samenleving geworden is. In het laatste hoofdstuk is het François Lyotards nostalgische vaststelling dat in de technologie gestuurde computerkunst van onze tijd een fundamentele karakteristiek van de esthetische ervaring verloren gaat die hij *passibilité* noemt. Het hoofdstuk bestaat vervolgens uit het zorgvuldig analyseren van deze stelling met als resultaat dat er van de stelligheid waarmee deze zich aanvankelijk poneerde weinig overblijft en alternatieve posities zichtbaar zijn geworden. In deze hoofdstukken fungeren kunstwerken als het instrument waarmee van de Vall de omslag beoogt te bewerkstelligen. Zo laat zij aan de hand van de film *Requiem for a Dream* zien dat zelfs dit extreem immersieve werk de toeschouwer niet volledig insluit, maar toelaat dat zij een buitenstaanders positie inneemt om van daaruit op het werk en met het werk op de wereld die het verbeeldt te reflecteren. Tegenover de bedenkingen van Lyotard plaatst Van de Vall eigen ervaringen met onder andere de installatie *Tall Ships* van Gary Hill en met websites waar kunstenaars als Gary Simmons en Florian Schmidt boeiende pogingen doen om met de specifieke mogelijkheden van het medium werk te maken dat de gebruiker boeit, verrast, op dwaalwegen leidt en door dit alles hevig bewust maakt van zichzelf als gebruiker dwalend in een digitale werkelijkheid. Al deze confrontaties van kunst en theorie laten zich lezen als

perfecte demonstraties van de grondstelling van het hele boek: een goed kunstwerk is in staat om onze kijk op de wereld te veranderen.

De passages die gewijd zijn aan de analyse van kunstwerken behoren tot de beste van het boek. Van de Vall is een begenadigd kijker. Zij heeft oog voor detail en overziet tegelijk het geheel. Maar er is meer. Zij heeft ook het geduld om lang stil te blijven staan bij wat ze ziet, om zich te verdiepen in het werk, erover na te denken en daarbij gebruik te maken wat anderen over het werk zeggen en van de theorieën waarmee zij als filosoof vertrouwd is. Juist op dit punt rijzen bij mij echter ook enkele bedenkingen bij dit boek. Ik wil er twee noemen.

Ten eerste vraag ik mij af in hoeverre het tastend zien dat de auteur bepleit niet erg gebonden is aan de toeschouwer, in casu Van de Vall zelf. Het komt mij voor dat de beschrijving die zij geeft van haar ervaringen met de kunstwerken die zij in haar boek bespreekt tamelijk persoonsgebonden zijn. Ik herken mij er bijvoorbeeld maar gedeeltelijk in. Het komt zelden voor dat ik mij door een museum beweeg op de wijze die de auteur beschrijft. Meestal blijft mijn contact met een kunstwerk veel oppervlakkiger. Misschien zijn het dus niet de kunstwerken die een tastend zien afdwingen of oproepen maar het is de specifieke constellatie van een werk en een bepaalde toeschouwer, een toeschouwer met veel voorkennis en een grote betrokkenheid bij de beeldende kunst, die leidt tot het soort kijken dat Van de Vall bepleit. Als dat het geval is doet dat afbreuk aan haar pleidooi.

Mijn tweede bedenking betreft de omschrijving 'tastend' voor het soort zien dat Van de Vall beschrijft. In het boek probeert van de Vall dit zien op verschillende manieren nader in te vullen. Met behulp van termen als spel en reflexiviteit benadrukt ze de openheid van de ervaring die het kunstwerk geeft. Het kunstwerk dwingt geen betekenis op aan de toeschouwer maar nodigt hem uit de wereld op verschillende manieren te zien. Dit kan het kunstwerk, aldus Van de Vall, omdat het de toeschouwer niet passief laat maar opneemt in een interactief bewegingspel dat de toeschouwer op verschillende manieren raakt, niet alleen visueel, maar ook motorisch, emotioneel, reflexief. De betekenis van een kunstwerk is, met andere woorden, performatief. 'What a work 'means' is only disclosed in a *doing*. This doing, moreover, is separated from ordinary life even if it is made up of activities or objects that are derived from ordinary life' (101). In de laatste hoofdstukken van het boek benadrukt Van de Vall de tijdsdimensie van dit doen. Het zien dat zij bepleit wordt gekenmerkt door ritme, een ritme dat verborgen zit in het kunstwerk zelf en dat de toeschouwer overneemt zodat zij verbonden raakt met het werk, een ritme dat werk en beschouwer opneemt in een groter geheel dat bijvoorbeeld Deleuze 'sensation' noemt.

Naarmate ik mij meer verdiepte in het tastend zien, kreeg ik steeds meer het idee dat wat Van de Vall aan de hand van beeldende kunstwerken probeerde te omschrijven dicht in de buurt komt van de activiteit van het lezen. Is niet lezen bij uitstek een voorbeeld van tastend zien? Betekent dit dus dat wat Van de Vall bepleit is dat wij visuele kunstwerken benaderen als lezers, langzaam het oppervlak van het werk aftastend met de ogen, dat wat ons daarbij opvalt combinerend met wat ons in de herinnering reeds vertrouwd is en wat de verbeelding daaraan toevoegt terwijl we al doende steeds meer in het werk getrokken worden zonder dat wij daarbij onze subjectiviteit verliezen, integendeel ons juist steeds meer bewust worden van onze subjectiviteit als kritische instantie? Als ik deze vergelijking doortrek kom ik tot een meer verontrustende conclusie. Als het tastend zien een variant is van lezen dan is de kritische oppositie die Van de Vall schetst tussen immersie in de wereld van het spektakel en tastend zien misschien ook niet anders dan een variant van de aloude kritische tegenstelling tussen leescultuur en visuele cultuur.

Deze bedenkingen doen overigens niets af aan mijn bewondering voor dit boek, ze dragen er eerder toe bij. De heldere schrijfstijl, de open opbouw van de argumentatie en de vele goed gekozen voorbeelden maken dat dit boek niet alleen een plezier is om te lezen maar ook uitnodigt tot een intensieve dialoog. Iedereen die geïnteresseerd is in de rol die de kunst (en het zal duidelijk geworden zijn, ik bedoel niet alleen de beeldende kunst) speelt en kan spelen in het leven van individu en samenleving, zal van het lezen van dit boek profijt hebben.

Renée van de Vall, *At the edges of vision. A phenomenological Aesthetics of Contemporary Spectatorship*, Ashgate, Aldershot 2008, 179 pp.

Geplaatst op 15 juni 2009

© Estheticatijdschrift.nl

Gedownload van de pagina's van <http://www.estheticatijdschrift.nl>